

תוכן העניינים

ז	הקדמה ותודות
ט	הקדמה למהדורה העברית
יב	קיצורים
1	מבוא
חלק ראשון: גיוס מדעי הרוח	
19	פרק ראשון: החינוך מחדש בראשיתו
38	פרק שני: מחנה השבויים והארגון הטוטלי
58	פרק שלישי: ממרצים לתועמלנים
81	פרק רביעי: "מפעל הרעיונות" ועובדיו האינטלקטואלים
חלק שני: חינוך מחדש ותרבות גבוהה	
97	פרק חמישי: <i>Der Ruf</i> : הגירה פנימית, אשמה קיבוצית ושבויי המלחמה
120	פרק שישי: מלחמת הספרים
144	פרק שביעי: סרטים: תרבות המונים וחינוך מחדש

חלק שלישי: אקדמיה בכלא

- 171 פרק שמיני: פוליטיקה ולמדנות: המכללה לחינוך מחדש
- 197 פרק תשיעי: סמינרים לדמוקרטיה: הכנה ל"עולם אחד"
- 221 פרק עשירי: וריאציות על חינוך מחדש
- פרק אחד-עשר: החינוך מחדש ודעיכת מעמדו של
248 אנשי הרוח
- 262 הערה על המקורות
- 267 מפתח

מבוא

במלחמת העולם השנייה יצאו למעלה מ-430 אלף שבויי מלחמה למסע כפוי אל ארצו המרוחקת והזרה של אויבם המר ביותר. שבויים גרמנים, איטלקים ויפנים רבים, לאחר שנכנעו לצבאות הברית המתקדמים, סולקו מזירות המלחמה השונות ונשלחו באוניות לארצות הברית. הקבוצה הגדולה ביותר בין תיירים מזדמנים אלה – כ-380 אלף גברים – הייתה של גרמנים. הנוכחות הפתאומית וההמונית של שבויי אויב על אדמת ארצות הברית גרמה לפנטגון להפר הן את הכללים הנהוגים בצבא והן את אמנת ז'נבה, שאסרה על תעמולה בקרב שבויים, ולהתוות תוכנית לחינוך מחדש של חיילי הרייך השלישי. המטרה הסופית של התוכנית הייתה להעניק לפלח מייצג של האומה הגרמנית ששהה במחנות השבויים חלופות אידאולוגיות לנציגונל-סוציאליזם.

החוויות של אותם שבויי האויב בארצות הברית הן כיום בחזקת זיכרון עמום, שמעלים אותו לעתים כדי להמחיש שורה של סוגיות אחרות. בספר *V Was for Victory*, מחקרו החשוב של ג'ון מורטון בלום על החברה האמריקאית בשנות המלחמה, משמשים שבויי המלחמה אמצעי להמחשת חוסר ההיגיון שבהפרדה הגזעית: בשעה שמקבוצת חיילים אפרו-אמריקאים נמנעה כניסה למסעדה בקנזס, שבויי מלחמה גרמנים נכנסו אליה בלי קושי.¹ בכתבה שפורסמה בשנת 1992 בכתב עת פופולרי מתוארת פגישה בין משפחה אמריקאית ושבויים גרמנים

John Morton Blum, *V Was for Victory: Politics and American Culture during World War II*, San Diego: Harcourt Brace Jovanovich, 1976, pp. 190–191

כדוגמה לחשיבותה של המחילה בחברה הנוצרית.² בתיאורים קצרים ואופייניים מעין אלה של שבויי מלחמה בארצות הברית לא נזכרת כלל תוכנית האינדוקטרינציה השאפתנית של שבויי האויב; נראה שהחינוך מחדש לא נכלל בזיכרון הציבורי של האירועים שהתרחשו בחזית העורף.

במידה מסוימת, כפי שטוען בארי כץ במחקרו על תוכנית אקדמית אחרת בשנות המלחמה, אפשר להבין מדוע דהתה הערת שוליים שכזאת לעימות הגלובלי. ההומניסטים המגויסים, שניהלו פרויקטים מלומדים שכאלה, "לא תכננו נשק סודי, ואף אין לומר עליהם בשום פנים ואופן שתרומתם למלחמה הייתה מכרעת".³ אם בוחנים את החינוך מחדש של שבויי האויב רק כמופע צדדי נוסף של מלחמת העולם השנייה מוצאים כי לא הייתה לו משמעות רבה בטווח הארוך.

ואולם, הערכה כזאת של המפעל התרבותי הנדון היא מטעה. החינוך מחדש לא שינה אמנם את מהלך המלחמה ולא השפיע על העתיד המדי של גרמניה שלאחר המלחמה, אבל הרלוונטיות ההיסטורית שלו אינה נעוצה בשדה ההישגים הצבאיים, אלא בכך שהוא שופך אור על צומת שבין האקדמיה למדיניות הממשל באמריקה בעידן המודרני. נוסף על כך, המסמכים המתעדים את החינוך מחדש מספקים תובנות בנוגע למאבקים המוסדיים והתרבותיים המכריעים באקדמיה האמריקאית בתקופת מעבר חשובה.

למחקר הנוכחי יש אם כן שתי מטרות עיקריות. הראשונה היא שחזור סוגיות מקצועיות בולטות ומאבקים פוליטיים מכריעים באקדמיה האמריקאית בשנות ה-40 של המאה העשרים. רוב הממונים על החינוך מחדש היו מרצים ממדעי הרוח שגויסו לצבא. הנחותיהם על החינוך מחדש היו קשורות ביסודן לשני היבטים מרכזיים של חיי

Jeanne Hill, "Our Unlikely Thanksgiving", *Reader's Digest* (November 1992), pp. 96–99

Barry M. Katz, *Foreign Intelligence: Research and Analysis in the Office of Strategic Services, 1942–1945*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989, p. xi

האוניברסיטה בשנות ה-40: השקיעה של מדעי הרוח ותחילת הטיהורים האנטי-קומוניסטיים באוניברסיטאות בשנות ה-50.

המטרה השנייה היא התחקות אחר מה שנתפס בעיני האמריקאים כחינוך מחדש של האויב, כפי שנוסח בידי אקדמאים מגויסים והותאם על ידי הרשויות הצבאיות. אם משווים את פרויקט החינוך מחדש בארצות הברית לשיטות הבריטיות שנועדו להאיר את עיני השבויים הגרמנים, ואם בוחנים אותו בהקשר של פרויקטים אמריקאים אחרים – כמו החינוך מחדש של שבויים קומוניסטים במלחמת קוריאה או הניסיון לחנך את האזרחים האמריקאים ממוצא יפני במחנות העקורים בימי מלחמת העולם השנייה – נחשף קשר מורכב, ייחודי לאמריקה, בין הנחות אקדמיות ופדגוגיות למדיניות שאימצו לקוחות הממשל.

להומניסטים המגויסים, שהוטל עליהם לחנך את האויב, היה אינטרס מובהק להוכיח כי אפשר להשיג המרה אידאולוגית אמיתית ועמוקה באמצעות שיח אינטלקטואלי; הנוסחה שלהם להשגת מטרה זו הייתה אפוא צפויה למדי. כהומניסטים, הרעיון של עיצוב התנהגות היה בעיניהם מוקצה מחמת מיאוס; הם בחרו בתהליך למידה רצינולי. ל"ידע" שביקשו להנחיל לשבויים-התלמידים היה גוון דו-לאומי מובהק. כאמריקאים, הם דגלו בדעה שהפצת מודעות למערכת הפוליטית המיוחדת של האומה האמריקאית תועיל לעולם שלאחר המלחמה בכלל ולגרמניה החדשה בפרט. כמי שלמדו והעריצו את התרבות הגרמנית של המאה התשע-עשרה, הם טענו שחשיפה לליברליזם, הטבוע באותו תור זהב, תרסן את החיה הנאצית.

את המרשם הפשטני הזה לחינוך מחדש ניסחה קבוצת מלומדים שגויסו בשלב מאוחר מאוד של המלחמה. כאשר אדריכלי החינוך מחדש החלו לחפש אנשי סגל הם נתקלו במחסור חמור של מועמדים מתאימים. כוכבי העל של מדעי הרוח, לרבות המומחים הבולטים ביותר לתרבות גרמניה, כבר גויסו קודם לכן לשירות בתוכניות תרבות אחרות. למעט פרופסור הווארד קמפורד ג'ונס מאוניברסיטת הרווארד, חברי הצוות של התוכנית לחינוך מחדש לא נמנו עם החזית של החוקרים בתחומיהם. אם להוסיף ולהשתמש בדימוי צבאי, הם היו הטוראים של העולם האקדמי. המלומדים במדים, כמו עמיתיהם הבכירים יותר,

פרק שני

מחנה השבויים והארגון הטוטלי

“אמריקה”, לחש גרונדמן.

גולר שתק. הוא הביט בארץ שהשתרעה לפניו למרחקים, ריקה וחדגונית ומשובצת בגבעות. העצים על הגבעות עמדו מתחת לשמי עופרת כבדים... רוח בוקר קרה נשבה על פני הים וגרמה להם לרעוד. אך הם רק נעצו מבטם בארץ הרחבה והשטוחה, שנראתה להם אינסופית ואפופת מסתורין.

(האנס ורנר ריכטר)¹

הקסרקטינים העגומים והספרטניים, הנטועים בשטח עוין בארץ זרה, דווקא רוממו במפתיע את רוחם של האסירים. לאחר חודשים של תלאות בין מתחמים מאולתרים, בלי מזון הולם ובהשפלות טקסיות בכל מחנה ארעי בדרך, הצריפים החשופים במחנות השבויים הגרמניים בארצות הברית סימלו חזרה לשגרה מוכרת.

הכניעה גבתה מחיר רגשי גבוה מהגרמנים שנפלו בשבי בהתקפות של בעלות הברית באיטליה ובצפון אפריקה. באופן שכלי אפשר היה לתרץ את התבוסה כתוצאה של מפגש בין צבא גרמני תשוש ומדולדל מצד אחד לכוח לוחם אמריקאי רענן ומצויד היטב מהצד האחר. אבל העול הנפשי שהכביד על השבויים הרבה יותר היה אובדן מסגרות

Hans Werner Richter, *Beyond Defeat/Die Geschlagenen*, translated by Robert Kee, New York: Putnam, 1950, p. 182 (להלן: *Beyond Defeat*).

ההתייחסות המוכרות. הם היו חיילים, ובכך מילאו שליחות בעלת כללי התנהגות נוקשים שהדריכו את חייהם מאז גיוסם. השבי הרס את כל שרידי השגרה המוכרת והטיל את החיילים השבויים למערבולת של אי-סדר, אי-ודאות וחרפה.

השבויים התקשו לשאת את הריסתן של הזהות הקבוצתית ושל מסגרת ההתייחסות הצבאית הבלעדית, שהרי מסלול החניכה הנוקשה שעברו מחק את מושגי העצמי האזרחיים הקודמים. אימונים מפרכים וציות ללא עוררין לבעלי סמכות היו חלק בלתי נפרד מטקס המעבר של כל חייל. חיי הצבא היו מעין "ארגון טוטלי", כהגדרתו החשובה של ארווינג גופמן לעולם הנשלט באורח הדוק ואטום מבחינה תרבותית, שבו נמחק בכוח ניסיון החיים הקודם של היחיד.² מרגע כניסתו לחיי הצבא נחשף המגויס הגרמני – כמו כל מגויס אחר למשטר צבאי מודרני – לניסיונות בלתי פוסקים להרוס את ה"עצמי" האזרחי שלו. תהליך זה, שגופמן כינה "המתת העצמי" (mortification of the self), היה שלב הכרחי בעיצובם של חיילים נאמנים ומהימנים. באמצעות מחיקה של תודעת העבר ושל ההערכה העצמית האינדיווידואלית של המגויס היה קל יותר לצבא, כארגון טוטלי, להקנות לאזרחים מרקע מגוון את אופני ההתנהגות הייחודיים לחיילים.

"תהליך הערטול", "המתת העצמי", התנהלה בהתאם לתבנית מוכרת: הסרת הבגדים האזרחיים, גזיזת השיער, הנפקת ביגוד אחיד חדגוני. השלבים הבאים התמקדו בתהליך של טרטור, שבמהלכו חוו המגויסים המבולבלים תרגולים אינסופיים וחסרי תכלית במשך כל שעות היום והלילה, שנועדו להגביר את הבלבול עוד יותר. המגויסים ה"הלומים"

2 Erving Goffman, "Characteristics of Total Institutions", in Maurice Stein, Arthur Vidich, and David Manning White, eds., *Identity and Anxiety: Survival of the Person in Mass Society*, New York: Glencoe, Arthur J. Vidich and Maurice R. Stein, "The :ראו גם: 1960, pp. 449–479 Dissolved Identity in Military Life", in *ibid.*, pp. 493–505; and Robert K. Merton and Paul Lazarsfeld, eds., *Continuities in Social Research: Studies in the Scope and Method of "The American Soldier"*, Glencoe, IL: Free Press, 1950

הגיוחו מחוויה זו המומים "אך מאוחדים מבחינה פסיכולוגית בזכות סמלי המדים והתספורת המשותפים... והודות לשוויוניות החדשה בטרטורים – שמחקן את העצמי האקלקטי הקודם".³ "שגרת חיי הצבא, התרגול החוזר, תרגילי הסדר ואחידות התגובה מסייעים לטשטש ולהקהות כל גילוי של מודעות עצמית", כתב הסוציולוג גלן גריי בזיכרונותיו משירותו הצבאי במלחמת העולם השנייה. החייל לומד במהירות, הוסיף גריי, "להשעות את המחשבות הפוגמות ביכולתו לבצע את משימתו... החשיבה נוטה להפוך לא רק למכאיבה, אלא למיותרת יותר ויותר".⁴ המשימה העיקרית של מנגנון ההכשרה הצבאית הייתה להפוך את הטירון לחסר אונים מבחינה מנטלית מחוץ למסגרות ההתייחסות הצבאיות המוכרות, ובכך להבטיח את נאמנותו המוחלטת לארגון. במסגרת התת-תרבות המבודדת של היחידה הצבאית לומד החייל להזדהות באופן בלעדי עם הקבוצה; הוא מקבל עליו מערכת של תגמולים שמחזקת את נאמנותו למערכת החברתית הצבאית ומעודדת "תרבות אסירים" בעולם המסוגר של גבולות המחנה. וכך, המתת העצמי היעילה יצרה יחידים שחשו חסרי ערך ומבולבלים מחוץ לארגון הטוטלי.⁵

לשבי בשלבי הראשונים הייתה השפעה הרסנית על "האסירים" של הארגון הטוטלי הצבאי. עולמם שהיה תחת שליטה קפדנית התפורר, ולא היה בנמצא שום מבנה חברתי אחר שיפצה על אובדנו. הגברים אחוזי הייאוש, שהידרדרו ממעמד של חברים בארגון מסודר היטב למצוקה קשה של חוסר ערך, שוטטו קודרים וחסרי מטרה במכלאות ארעיות שהוקמו בחופזה. השבויים חסרי הפנים איבדו את כל נקודות ההתמצאות שהכירו. זרים לנשק פרועי שיער התרועעו זה עם זה באי-

Vidich and Stein, "The Dissolved Identity of Military Life", p. 498. 3
תצפיותיהם של וידיץ' וסטיין התבססו על טירונות נחתים, אך הן תקפות באותה מידה לרוב בסיסי הטירונות הצבאית.

J. Glenn Gray, *The Warriors: Reflections on Men in Battle*, New York: 4
Harcourt, Brace & Co, 1959, p. 103

Goffman, "Characteristics of the Total Institution", pp. 449–479 5